

GÜNEY-DOĞU (UYGUR-KARLUK) GRUBUNDA ŞAHIS ZAMİRLERİ

*Aynur ÖZ**

This study is based upon the personal pronouns in the Turcic Languages, which as a whole has always been a focus of interest for Turcologists. Any reader advancing through the study would discover that unique qualities are extant in the personal pronouns owned by Uzbek, Uighur, Yellow Uighur (composed of two separate dialects) and Salar (a Turcic Language of intermediate nature).

It would be seen that certain linguistic characteristics of the Uighurisan Language (the language which constitutes, together with the Gokturk Scripts, the Archaic Turkish Period) are also valid for those languages which make up the Karluk - Uighur Group. Hence, the common characteristics between the related languages are listed such as the following:

- The initial " m " at the first person singular pronouns
- A " breaking " over the pronunciation of the vowels (ie: narrow vowels)
- The declension of the personal pronouns.

Offering a comparative study of personal pronouns of the above - mentioned languages, the article also provides the reader with results drawn out of the comparisons. Furthermore, it includes, when necessary, some additional comparisons made between the languages under study and the other ones, which fall out of the subject matter of article.

Zamirler, nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Zamirler, temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelere gerçek karşılıkları olmadıkları için, ancak o nesnelere ilk ve gerçek isimlerinin yerini

* A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi.

geçici olarak tuttuklarından tek başlarına birşey ifade etmezler. Ancak nesne biliniyor ve bir zamirle ifade ediliyorsa, o nesne ile zamir arasında bir bağ kurulur.¹

Zamirlerin diğer isimlerden farkı isim yapımına o kadar elverişli olmamalarıdır. İsimlerin çoğu pek çok yapım ekini aldığı halde, zamirlerin ancak bir veya ikisi en işlek yapım eklerini alabilmektedir.

Zamirleri, şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik ve bağlama zamirleri olmak üzere altı gruba ayırabiliriz.

Şahıs zamirleri şahısların yerini tutarlar. Aşağıda bu konu detaylı olarak ele alınacaktır. Dönüşlülük zamirleri, asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip olan zamirlerdir. İşaret zamirleri, nesnelere göstererek karşılayan kelimelerdir. Soru zamirleri nesnelere soru şeklinde karşılayan kelimelerdir. Belirsizlik zamirleri, nesnelere belirsiz bir şekilde temsil eden kelimelerdir.

Güney-doğu Türk lehçeleri grubunda yer alan Özbek ve Uygur Türkçelerinde "zamid" için "almaş" terimi kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Güney-doğu Uygur - Karluk Türk lehçeleri grubunda yer alan Özbek ve Uygur Türkçeleri ile Türk dili tasnif denemelerinde yerleri ihtilafli olan Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinde şahıs zamirleri, tarihi-karşılaştırmalı bir metotla incelenmeye çalışılacaktır. Özbek Türkçesi yd + ağızlar, Uygur Türkçesi yd+ ağızlar temelinde incelenecektir.

Bilindiği gibi Özbek ve Uygur Türkçeleri Türk dilinin Uygur-Karluk grubunu oluşturmaktadır. Bu iki lehçe, Türk dilinin tasnifi çalışmalarında aynı grup içinde değerlendirilmişlerdir: Radloff, Ramstedt, Samoyloviç (Bkz. ARAT 1987, TEKİN 989). Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinin dil tasnifindeki yerleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Türk dilinin tasnifi içinde önemli yeri olan Samoyloviç'in tasnifinde, Salar Türkçesi d alt grubunda, Soyon ve Karagas lehçeleri ile bir arada; Sarı Uygur Türkçesi ise tasnifte z bölümünde değerlendirilmiştir. Baskakov, tasnifinde Sarı Uygur Türkçesini, bir z Türkçesi olan Hakas Türkçesiyle

¹ Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1992, sf. 263.

aynı gruba dahil etmiştir. Benzing, tarihi şartları dikkate alarak Uygur ve Sarı Uygur Türkçelerini aynı grupta değerlendirmiş, Özbek Türkçesini de bu gruba dahil etmiştir. Menges, Orta Asya grubunda Özbek, Uygur, Sarı Uygur ve Salar Türkçelerini birlikte değerlendirmiştir. Poppe ise, Özbek ve Uygur Türkçelerini tasnifine almış ancak, Sarı Uygur ve Salar Türkçelerini tasnifine dahil etmemiştir.

Sarı Uygur Türkçesi, kelime içi / d / sesinin / z / olması sebebiyle Hakas ve Şor Türkçeleri ile birleşir ama tarihi şartlar dikkate alındığında Karluk - Uygur grubunda yer alır.

Salar Türkçesi gösterdiği özelliklerden dolayı Güney - batı Oğuz ile Güney - doğu Karluk - Uygur Türkçeleri arasında bir geçiş Türkçesidir.

I.ŞAHIS ZAMİRLERİ

Bu zamirler, şahısların yerini tutan kelimelerdir. Özbek Türkçesinde "kişilik alması" ve Yeni Uygur Türkçesinde "şahis alması" terimiyle karşılanan bu zamirler, konuşmada yer alan konuşan, dinleyen ve adı geçen kişilerin yerine kullanılır veya onları gösterirler. Bunlar gramerde birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs olarak adlandırılır.

Güney-doğu Türk lehçelerinde üçü tekil, üçü çoğul olmak üzere altı şahıs zamiri vardır. Sarı Uygur Türkçesinde üçüncü tekil şahsın "gol, ol, a" ve birinci çoğul şahsın "mes, mıs, mıster" gibi birkaç varyantı vardır.

II.Şahıs Zamirlerinde Çekim:

Şahıs zamirlerinin bazıları çoğul ekini alır. Özbek ve Uygur Türkçesinde birinci tekil şahıs zamiri çoğul eki almaz. İkinci tekil şahıs zamiri çoğul ekini aldığı dinleyen kişiyi biraz küçümseme anlamı taşır: Özb. Senlerge eytiyapmen. "Sen ve başkalarına söylüyorum" Üçüncü tekil şahıs zamirine çoğul eki eklendiğinde ise, saygı bildirir: Özb.Ulär keldilər" Onlar geldiler". Biz ve siz zamirlerine çoğul eki eklendiğinde çokluk anlamının dışında anlamda bir güçlenme olur.

Uygur Türkçesinde, ikinci çoğul şahıs ifade eden siz zamiri çoğul eki alır. Ancak, siler zamiri çoğul eki almış olduğundan tekrar çoğullanmaz.

Genel Türkçede şahıs zamirleri iyelik eklerini almazlar. İncelemeye konu olan Türkçelerde de durum aynıdır. Ancak, Özbek Türkçesinde, bazen üçüncü şahıs zamiri, işaret zamiri olarak kullanıldığında, iyelik eki alır: Unısı onbeş yaşge kirdi " O, onbeş yaşına girdi." (ABDULLAYEV F., 1980: 295)

II.1 Şahıs zamirlerinin ismin hal ekleriyle çekimi:

Şahıs zamirleri, isimlerin yerini tutmalarından dolayı isimler gibi hal eklerini alabilirler.

II.1.1 Yalın hal:

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü.* bän 'ben' , Krş. ETü. KökTü. bän, män 'id', Uyg. män, Hak. MK, KB män, Harezme ME. meñ, KE män, Çağ. min.

GDTürk: Özb.(yd) men, End. men (İBRAHİMOV 1967:156), Kar. män (ŞERMETOV 1961:178), Kok. män (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) män, Lop. män (OSMANOV 1990:235), Hot. män (a.g.e: 252); Krş. SUyg. men (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1976:76), Sal. men (LİN 1985:51, TENİŞEV, 1963:25)

b. İkinci şahıs: Özbek Türkçesinde bu zamire isimden fiil yapma eki - sirä eki getirilerek sensirämâq" sen diye hitap etmek" anlamında bir fiil yapılmıştır.

OTü. *sän 'sen', Krş. ETü. KökTü. sän 'id', Uyg. sän, Hak. MK, KB sän, sini Harezme sän, Çağ. sin.

GDTürk: Özb(yd) sen, End. sen (İBRAHİMOV 1967:156), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. sän (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. sän (NASİROV 1980:110), Kar. sän (ŞERMETOV 1961:188); Uyg.(yd) sän, At. sän (OSMANOV 1990:82), Kum. sän (OSMANOV 1990:94); Krş. SUyg. sen (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1976:76), Sal. sen (LİN 1985: 51, TENİŞEV 1963:25).

c. Üçüncü şahıs: Bu gün hemen hemen bütün Türk lehçelerinde üçüncü şahıs zamirinin köken olarak işaret zamiri ol'dan çıktığı bilinmektedir. Eski Türkçe, Köktürk ve Uygur sahası metinlerinde yalın haldeki

şahıs zamiri için işaret zamiri ol kullanılmıştır. Sarı Uygur Türkçesindeki a zamiri, yalın halde tarihi Türkçelerde tespit edemediğimiz, ancak çekimli halde (*a-nta, *a-nça vb.) görülen *a- zamirine gider.

OTü. *ol 'o', Krş. ETü. KökTü. ol 'id', Uyg. ol, Hak. MK, KB ol, Harezmi KE ol, o, onlar, Çağ. ol.

GDTürk: Özb.(yd) u, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank.u (ABDULLAYEV 1978:85), End. u (İBRAHİMOV 1967:156), Kır. Türk ul, ol (İBRAHİMOV 1967:156); Uyg. (yd) u, Gum. o, (JARRİNG 1951 (1): 41) Kaş. o (JARRİNG 1948:12); Krş. SUyg. gol, ol, a (CHE, 1985:81), gol, ol (TENİŞEV1976:76), Sal. u (LİN 1985:51), vu (TENİŞEV 1976:76).

Çokluk

d. Birinci şahıs: Ortak Türkçe biz zamiri, Özbek ve Uygur Türkçesi edebi dilinde biz, ağızlarda bizlär, bizär şeklinde görülür. Bu şekle Harezmi ve Çağatay sahası eserlerinde rastlanmaktadır. Sarı Uygur Türkçesinde birinci çoğul zamirin birden fazla şekli vardır. Salar Türkçesinde çokluk birinci şahıs zamiri pisär'dir. Pisär'in bizlär şeklinden geldiği açıktır.

OTü. *biz 'biz', Krş. ETü. KökTü. biz 'id', Uyg. biz, Hak. MK, KB biz, Harezmi biz, bizlär, Çağ. biz, bizlär.

GDTürk: Özb (yd) biz, Kar. biz (ŞERMETOV 1961:188), Kok. biz (NASİROV 1980:110), İkan, Karab. Karam. Karn. Mank. Kız. bizä (ABDULLAYEV 1978:85), End. bizlär (İBRAHİMOV 1967:158); Uyg. (yd) biz, Hot. biz (OSMANOV 1990:183), bizlär (JARRİNG 1946:4), Kaş. bizlär (OSMANOV 1990:79); Krş. SUyg. mes (CHEN, 1985:81), mıs, mıster (TENİŞEV, 1976:76), Sal. piser (LİN 1985:53, TENİŞEV 1963:25), Krş. Hakas Şor. pis.

e. İkinci şahıs: Ortak Türkçe siz zamiri, Özbek Türkçesinde siz; ağızlarında, siz ve bu zamire çoğul ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan şekiller kullanılmaktadır. Özbek ve Uygur Türkçelerinde bu zamir, büyüklere saygı ifadesi olarak sen zamirinin yerine kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde, Bu zamire - sirä eki getirilerek, sızsirämâq "siz diye hitap etmek" anlamında bir fiil yapılmıştır. Divanü Lugati't- Türk'te siz zami-

rinden bu anlamda sizle- fiili geçmektedir. Uygur Türkçesi edebi dilinde silär ikinci çoğul şahıs gösterir.

Tarihi Türkçeler ile Uygur, Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinde görülen silär ve seler şekli bizi teklik ikinci şahıs için bir *si+, *se+ zamir köküne götürür.

OTü. siz 'siz', Krş. ETü. KökTü. siz 'id', Uyg. siz, sizlär, silär, Hak. MK, siz, KB siz, sizlär+, silär+, Harezmi siz, Çağ. siz, sizlär.

GDTürk: Özb.(yd) siz, Kar. siz (ŞERMETOV 1961:188), Kok.siz (NASİROV 1980:110), İkan, Karam. Karn. Mank. Kız. silä (ABDULLAYEV 1978: 85), End. siz, sizlär (İBRAHİMOV 1967:156); Uyg. (yd) siz, silär, Hot. siz, sizzär (OSMANOV 1990: 179), Lop. silär (OSMANOV 1990:236); Krş. SUyg. Seler (CHEN 1985:81), siler (TENİŞEV 1976:77), Sal. seler (LİN 1985: 51, TENİŞEV 1963:26).

f. Üçüncü şahıs: Kök Türkçede hem çokluk hem de teklik üçüncü şahıs için ol işaret zamirinin kullanıldığı bilinmektedir. İncelemeye konu olan Türkçelerde bu zamir çoğul ekiyle birlikte kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinin Oğuz grubu ağızlarından İkan, Karabulak, Karamurt, Karnak, Kızıl Kışlak, Mankent ağızlarında üçüncü şahıs zamirinde iki çokluk ekinin üst üste geldiği görülür. Bunun sebebi, birinci çoğul ekinin fonksiyonunu kaybetmesidir.

OTü. *olar 'onlar', Krş. ETü. KökTü. ol 'id', Uyg. olar, Hak. MK, KB olar, Harezmi KE anlar, olar, NF alar, Çağ. alar.

GDTürk: Özb. (yd) ulär, Kar. ulär (ŞERMETOV 1961:188) Kok. ulär, ulä (NASİROV 1980:110), İkan, Karab. Karam. Karn. Mank. Kız. ulalar (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg. (yd) ular; Krş. SUyg. golar, olar, alar (CHEN 1985:81), golar, olar (TENİŞEV 1976:76), Sal. ular (LİN, 1985: 51), vılar (TENİŞEV 1963:26).

II.1.2 İlgi hali:

Çalışmaya konu olan Türkçelerde şahıs zamirlerinin ilgi hali, yazı dilinde -niñ'dir. Özbek Türkçesinin Oğuz grubu ağızlarından İkan, Karabulak, Karamurt, Karnak, Kızıl Kışlak, Mankent ağızlarında şahıs

zamirlerinin ilgi hali -iñ ekiyle yapılır. Bu çokluk şahıs zamirlerinde açıkça görülür.

Özbek Türkçesinin Karşı, Kokan ve Mirişkar ağızları ile Uygur Türkçesinin Lopnor ağızında sistemli bir biçimde; Kumul ve Turfan ağızlarında bazı şahıslarda ilgi hali için belirtme hali eki kullanılır: Kar. Kok. mäni; Kum. mını, Lop., Tur. meni. Çağatay Türkçesi metinlerinde belirtme hali ekinin ilgi hali eki için kullanıldığını gösteren örnekler vardır: mini bagrım "benim bagrım", Resuluñ sini "senin Resulun" (ECKMANN 1988: 82)

Uygur Türkçesinde teklik birinci ve ikinci şahıs zamiri ilgi hali eki aldığı anda, yalın halde açık "e" olan zamirin ünlüsü, "umlaut" olayından dolayı kapalı "e" ünlüsüne değişir, Özbek Türkçesinde olduğu gibi zamir meniñ ve seniñ şeklinde söylenir.

Salar Türkçesinde belirtilen Türkçelerden farklı olarak, şahıs zamirlerinde ilgi hali eki için -niñ veya allomorfları değil, -gi eki kullanılır: minigi.

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü. *bäniñ 'benim', Krş. ETü. KökTü. bäniñ, mäniñ 'id', Uyg. mäniñ, Hak. MK, KB mäniñ, AH mäniñ, mänim, Harezmi KE mäniñ, mänim ME. mänim, Çağ. miniñ.

GDTürk: Özb. (yd) meniñ, Kar. meniñ (ŞERMETOV 1961:188), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. mäniñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. mäni (NASİROV, 1980:110), Mir. mäni (İBRAHİMOV 1957:283); Uyg. (yd) meniñ, Kaş. meniñ (OSMANOV 1990:78), Hot. miniñ (OSMANOV 1990: 168), Kum. mınıñ, mını (OSMANOV 1990:94), Lop. meni, meniñ (OSMANOV 1990:233, 242), Tur. meni (OSMANOV 1990:71); Krş. SUyg. menañ (CHEN 1985:81), meniñ, meniñ, miniñ (TENİŞEV 1976:76), Sal. minigi (LİN 1985:53, TENİŞEV, 1963:25)

b. İkinci şahıs: OTü. *säniñ 'senin', Krş. ETü. KökTü. säniñ 'id', Uyg. säniñ, Hak. AH, MK, KB säniñ, Harezmi KE säniñ, Çağ. siniñ.

GDTürk: Özb. (yd) seniñ, İkan, Karab. Karam. Kız. Mank. säniñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. säni (ŞERMETOV 1961:188), Kok.

sāni (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) seniñ, Mog. seniñ (OSMANOV 1990:142), Hot. siniñ (a.g.e:255), Lop. seni (OSMANOV 1990:233); Krş. SUyg. sendñ (CHEN 1985: 81), seniñ, seniñ, siniñ (TENİŞEV 1976:76), Sal. sinigi (LİN 1985:53), sini(gi), (TENİŞEV 1963:25)

c. **Üçüncü şahıs:** OTü. *anıñ 'onun', Krş. ETü. KökTü. anıñ 'id', Uyg. anıñ, Hak. MK,KB anıñ, Harezmi KE anıñ, Çağ. anıñ,

GDTürk: Özb.(yd) uniñ, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. uniñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. uni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. uni (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) uniñ, Gum. onıñ (JARRİNG, 1951(a): 41), āniñ (JARRİNG, 1951(a): 79), Kaş. āniñ (JARRİNG 1948:47), Taşm. onuñ(JARRİNG 1948:143), Hot. onıñ (JARRİNG 1946:17); Krş. SUyg. gonañ, onañ, anañ(CHEN 1985:81), gonıñ, anıñ, onıñ (TENİŞEV 1976:76), Sal. anigi (LİN 1985:53, TENİŞEV, 1963:25).

Çokluk

d. **Birinci şahıs:** OTü. biziñ 'bizim', Krş. ETü. KökTü. biziñ, bizniñ 'id', Uyg. bizniñ, Hak. MK bizniñ, KB biziñ, Harezmi KE biziñ, bizniñ, Çağ. bizniñ.

GDTürk: Özb(yd) bizniñ, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. bizäriñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. bizni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. bizdi,bizi (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) bizniñ, Gum. bizniñ, Hot. bizniñ (OSMANOV 1990:269), Kel. bizniñ (OSMANOV 1990:213), Lop. bizzi (OSMANOV 1990: 46); Krş. SUyg. mäsddñ (CHEN 1985:81), mısıñ, mısterniñ (TENİŞEV 1976:77), Sal. pisernigi (LİN 1985:53), pisi(r)ni(gi) (TENİŞEV 1963:26).

e. **İkinci şahıs:** OTü. siziñ 'sizin', Krş. ETü. KökTü. siziñ 'id', Uyg. siziñ, sizlerniñ, Hak. MK, KB siziñ, Harezmi siziñ, Çağ. siziñ,

GDTürk: Özb(yd) sizniñ, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. siläriñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. sizdi, sizi (NASİROV 1980:110), Kar. sizni (ŞERMETOV 1961:188); Uyg.(yd) sizniñ, silärniñ, Gum. sizläniñ (JARRİNG 1951(a):9), Hot. sizniñ (OSMANOV 1990:258) Lop. sizzi (OSMANOV 1990:179); Krş. Suyg. selernñ (CHEN 1985:81), silerniñ(TENİŞEV 1976:77), Sal. sela(r)nigi (LİN 1985:53), seli(r)nigi (TENİŞEV 1963:26).

Üçüncü şahıs: OTü. *olarıñ, * alarıñ 'onların', Krş. ETü. KökTü. Uyg. olarıñı, Hak. KB olarıñı, Harezmi KE olarıñı, Çağ. alarıñı.

GDTürk: Özb(yd) ularıñı, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. olalarıñ (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. uläni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. uläni, ulardı (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) ularıñı; Krş. SUyg. golardıñı, olardıñı, alardıñı (CHEN 1985:81), golarıñı, olarıñı (TENİŞEV 1976:77), Sal. ula(r)nigi (LİN 1985:53), vıla(r)nigi (TENİŞEV 1963:26).

II.1.3 Yönelme Hali:

Eski Türkçe dönemi dil yadigarlarında, teklik birinci ve ikinci şahıs zamirinin yönelme hali, her zaman baña ve saña'dır. İkinci şahsın yönelme halinde bir yerde säñä şekli tespit edilmiştir. (TEKİN 1968:138).

İncelenen Türk lehçelerinde şahıs zamirlerinin yönelme hali eki, -ya, -gä' dir. Ancak Salar Türkçesinde - a, - e' dir. Uygur Türkçesinde teklik üçüncü şahıs zamirine yönelme hali eki doğrudan değil, ilgi eki üzerine getirilir. Sarı Uygur Türkçesinde teklik üçüncü şahıs zamiri yönelme hali eki aldığında, zamirin son sesi / l / düşer.

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü. *baña 'bana', Krş. ETü. KökTü. baña, maña 'id', Uyg. maña, Hak. MK, KB maña, Harezmi KE maña, ME maña, Çağ. maña.

GDTürk: Özb.(yd) mengä, End. meñgä (İBRAHİMOV 1967:157), Kar. mäñnä (ŞERMETOV 1961:188), ÇO. maña (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. mängä (NASİROV 1980:110); Uyg.(yd) maña, Kel. Maña (OSMANOV 1990:215), Tur. maña (OSMANOV 1990:71), Lop. Maññ(a) (OSMANOV 1990:233); Krş. SUyg. maga (CHEN 1985:81), maña, maga (TENİŞEV 1976:76), Sal. maña (LİN 1985:52, TENİŞEV 1963:25).

b. İkinci şahıs: OTü. *saña 'sana', Krş. ETü. KökTü. saña, säñä 'id', Uyg. saña, Hak. KB saña, Harezmi. saña, Çağ. saña.

GDTürk: Özb.(yd) sengä, End.sengä (İBRAHİMOV 1967:157), Kok. sängä (NASİROV 1980:110), İkan, Karab, Karam, Karb, Kız.

Mank. saña (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) saña, Kel. saña (OSMANOV 1990:85); Krş. SÜyg. saña, saga, sa:ga, sa:(CHEN,1985:81 TENİŞEV, 1976:76), Sal. saña (LİN 1985:53, TENİŞEV 1963:25).

c. Üçüncü şahıs: OTü. *añar 'ona', Krş. ETü. KökTü. añar 'id', Uyg. aña, añar, Hak. MK aña, KB aña,añar, Harezmi. aña, añar, Çağ. aña.

GDTürk: Özb(yd) ungä, Kok. ungä (NASİROV 1980:110), End. uñga (İBRAHİMOV 1967:157), Kar.uñña (ŞERMETOV 1961:188), İkan, Karab, Karam, Karn, Kız, uña; Uyg.(yd) uniñra Hot. äniñga (JARRİNG 1946:52), Kaş. anra (JARRİNG 1948:36), Taşm. onuñra (JARRİNG 1948:143); Krş. SUyg. goga,aga (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1976:76), Sal. aña (LİN 1985: 53, TENİŞEV 1963:25)

Çokluk

d. Birinci şahıs: OTü. * biziñä, *bizkä 'bize', Krş. ETü. KökTü. bizkä, biziñä 'id', Uyg. biziñä, Hak. MK bizgä, KB bizkä, Harezmi bizgä, bizä, Çağ. bizgä.

GDTürk: Özb(yd) bizgä, Kar. bizgä (ŞERMETOV 1961:188), Kok. bizgä (NASİROV 1980:110), İkan, Karab, Karam, Karn, Kız, Mank, bizärgä (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) bizgä, Gum. bizgä (JARRİNG 1951(a):53) Lop. bizgä (OSMANOV 1990:233), Kaş. Bizligä (OSMANOV 1990:79); Krş. SUyg. masge (CHEN 1985:81), misge, misterge (TENİŞEV 1976:77), Sal. pisera (LİN 1985:53), pisere (TENİŞEV 1963:26)

e. İkinci şahıs: OTü. *siziñä, sizkä 'size', Krş. ETü. KökTü. siziñä 'id', Uyg. siziñä, Hak. MK sizgä, KB sizlärkä, silärkä, Harezmi sizgä, sizlärgä, Çağ. sizgä.

GDTürk: Özb(yd) sizgä, Kar. sizgä (ŞERMETOV 1961: 188), Kok. sizgä (NASİROV 1980:110), İkan, Karab, Karam, Karn, Kız. Mank. silärgä (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) sizgä, silärgä, Kaş.silärgä (OSMANOV 1990:79) Hot. siligä (OSMANOV 1990:257); Krş. SUyg. selerge (CHEN, 1985:81), silerge (TENİŞEV 1976:77), Sal. selarð (LİN 1985:53), selere (TENİŞEV 1963:26).

f. Üçüncü şahıs: ETü. KökTü. - Uyg. olarqa, Hak. KB olarqa, Harezmi KE olarqa, Çağ. alarga.

GDTürk: Özb(yd) ulärgä, Kok. ulärgä, ulägä(NASIROV 1980:110), Kar. ulaya(ŞERMETOV 1961:188), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. ulalarga (ABDULLAYEV 1978:85), Uyg.(yd) ularğa; Krş. SUyg. golarga, olarga, alarga (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1976:77), Sal. ularđ (LİN 1985:53), vılara (TENİŞEV 1963:26), Krş. T Tü. onlara, Trkm olara.

II.1.4 Kalma hali :

Çalışmada ele alınan Türkçelerde şahıs zamirlerinde kalma hali eki -da, -de' dir. Eski Türkçe döneminde yönelme hali ekinin kalma hali fonksiyonunda da kullanıldığı bilinmektedir. Özbek Türkçesinin Karşı ağzında da sistemli bir şekilde yönelme hali eki, kalma hali için kullanılmaktadır: mäñnä, säñnä (* sän - kä), uñña.

Uygur Türkçesinde teklik üçüncü şahıs zamirine kalma hali eki bir ilgi ekinden sonra eklenmektedir. Bu durum Sarı Uygur Türkçesinde teklik üçüncü şahıs ile çokluk birinci şahısta görülmektedir: Uyg. uniñda, SUyg. anıñda, onıñda, misterniñte.

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü. *bäntä 'bende', Krş. ETü. KökTü. bantä 'bende, benden', Uyg. mintä, mintidä, Hak. MK mändä, KB mäniñdä, mindä, Harezmi KE mändä, NF mendä, mindä, Çağ. mindä.

GDTürk: Özb(yd) mendä, End. mendä (İBRAHİMOV, 1967:156), İkan, Karab, Karam. Karn. Kız. Mank. mändä (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. mändä(NASIROV 1980:110) Kar. mäñnä (ŞERMETOV 1961: 188); Uyg.(yd) mändä; Krş. SUyg. mende (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1967:76), Sal. mende (LİN 1985:53), mente (TENİŞEV 1963:25).

b. İkinci şahıs: ETü. KökTü. - Uyg. sintä, sintidä sintädä, Hak. MK sändä, KB säniñdä, sinidä, Harezmi KE sändä, NF sendä, Çağ. sindä.

GDTürk: Özb(yd) sendä, End. sendä (İBRAHİMOV 1967:156), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. sändä (ABDULLAYEV 1978:85), Kok. sända(NASIROV 1980:110), Kar. säñnä (ŞERMETOV 1961:188); Uyg(yd) sändä; Krş. SUyg. sende (CHEN, 1985:81, TENİŞEV 1976:76), Sal. sende (LİN 1985:53), sente (TENİŞEV 1963:25).

c. **Üçüncü şahıs:** OTü. *anta 'orada, onda', Krş. ETü. KökTü. anta 'id', Uyg. anta, Hak. MK KB anda, Harezmi KE anda, Çağ. anda.

GDTürk: Özb.(yd) undä, İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. unda (ABDULLAYEV 1978: 85), Kok. unda (NASİROV, 1980:110), Kar. uñña(ŞERMETOV 1961: 188); Uyg. (yd) uniñda; Krş. SUyg. gonda, onda, anda (CHEN 1985: 81), gonda, anda, anıñda, onıñda (TENİŞEV 1976: 76), Sal. andə (LİN 1985:53).

Çokluk

d. **Birinci şahıs:** OTü. *biztä, bizintä 'bizde', Krş. ETü. KökTü. bizintä 'bizde', Uyg. bizintä, biznidä, Hak. MK, KB bizdä, Harezmi KE bizdä, Çağ. bizdä.

GDTürk: Özb.(yd) bizdä, Kok.bizdä (NASİROV 1980: 110), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. bizärdä (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. bizgä (ŞERMETOV 1961:178); Uyg.(yd) bizdä; Krş. SUyg. mäsde (CHEN, 1985:81), miste, mısıñite, mısterte, mısterniñite (TENİŞEV 1976:77), Sal. piserde (LİN 1985:53), pise(r)te (TENİŞEV 1963:26).

e. **İkinci şahıs:** OTü. *sizintä, *sizdä 'sizde', Krş. ETü. KökTü. sizdä, Uyg. sizdä, Hak. MK sizdä, Harezmi KE sizlärdä, Çağ. sizdä.

GDTürk: Özb.(yd) sizdä, Kar. sizgä (ŞERMETOV 1961:188), Kok. sizlärdä (NASİROV 1980:111), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. silärdä (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) sizdä, silärdä; Krş. SUyg. selerde (CHEN 1985:81), silerte, silerniñite (TENİŞEV 1976:77), Sal. selärdə (LİN 1985:53), selerte, silerniñite (TENİŞEV 1963:26).

f. **Üçüncü şahıs:** ETü. KökTü. - Uyg. olarda, Hak. MK KB olarda, Harezmi olarda, anlarda, Çağ. alarda.

GDTürk: Özb.(yd) ulärdä, Kok. ulärdä, ulädä (NASİROV 1980:111), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. ulalarda (ABDULLAYEV, 1978:85), Kar. ulaya (ŞERMETOV 1961:188); Uyg.(yd) ularda; Krş. SUyg. golarda, olarda, alarda (CHEN 1985:81), golarda, golarnıñta, olarda, olarnıñda (TENİŞEV 1976:77), Sal. ulardə (LİN 1985:53), vilarta (TENİŞEV, 1963:26).

II.1.5 Çıkma Hali:

Eski Türkçe dönemi Köktürk sahası eserlerinde, çıkma hali eki, - ta / - tä, Uygur sahasında ise, - dın / - din'dir.

İncelenen Türkçelerde şahıs zamirlerinin çıkma hali eki - dan, dän'dir. Ancak Uygur Türkçesi edebi dilinde - din ve Özbek Türkçesinin İkan, Karabulak, Karamurt, Karnak, Kızıl Kışlak, Mankent gibi ağızlarında sistemli bir şekilde ek -dın / - dın'dır. Uygur Türkçesinde teklik üçüncü şahıs zamiri ile Sarı Uygur Türkçesinde teklik üçüncü, çokluk birinci ve üçüncü şahıs zamirleri bir ilgi ekinden sonra çıkma hali ekini almaktadır: Uyg. uniñdin, SUyg. goniñdan, aniñdan, misterniñten, olarniñdan.

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü. *bändän 'benden', Krş. ETü. KökTü. bantä 'id' Uyg. mintä, mintädä, minitin, Hak. MK, mändä, mändin, KB mindin, Harezm. KE mändin, Çağ. mindin.

GDTürk: Özb.(yd) mendän, End. mendän (İBRAHİMOV 1967:156), Kar. mendän (ŞERMETOV 1961:188), Kok. mändän (NASİROV 1980: 110), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. Mändin (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) mändin, Hot. mändin (OSMANOV 1990:255).; Krş. SUyg. menden, meniñden (CHEN 1985:81, TENİŞEV 1976:76), Sal. menden (LİN, 1985:53), menten (TENİŞEV 1963:25)

b. İkinci şahıs: OTü. *sändän 'senden', Krş. ETü. KökTü. - Uyg. sintä, sintädä, Hak. MK, sändän, KB säniñdin, Harezm KE sändin, NF sendin, sindin, Çağ. sindin.

GDTürk: Özb.(yd) sendän, End. sendän (İBRAHİMOV 1967:156), Kok. sändän (NASİROV 1980:110), Kar. sännän (ŞERMETOV, 1961: 188), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. sändin (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg. (yd) sändin; Krş. SUyg. senden (CHEN 1985:81), senden, seniñden (TENİŞEV 1976:76), Sal. senden (LİN, 1985:53), senten (TENİŞEV 1963:25).

c. Üçüncü şahıs: OTü. *anta 'ondan', Krş. ETü. KökTü. anta 'id', Uyg. anta, Hak. MK, KB andin, Harezm KE anda, Çağ. anda.

GDTürk: Özb(yd) undän, Kok. undän, unnän (NASİROV 1980:110), Kar. unnan (ŞERMETOV 1961:188), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. undın (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg. (yd) uniñdin; Krş. SUyg. gondan, ondan, andan (CHEN 1985:81), gondan, ondan, andan, goniñdan, aniñdan, oniñdan (TENİŞEV 1976:76), Sal. andən (LİN 1985:53), vıla(r)tan (TENİŞEV 1963:26)

Çokluk

d. Birinci şahıs: ETü. KökTü. bizintä 'bizde', Uyg. biznidin, Hak. KB biziñda, Harezmi KE bizdin, bizlärđin, Çağ. bizdin.

GDTürk: Özb(yd) bizdän, Kar. bizdän, (ŞERMETOV 1961:188), Kok. bizdän (NASİROV, 1980:111), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. bizärdin (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) bizdin, Lop. bizzin (OSMANOV, 1990:240); Krş. SUyg. mäsden (CHEN 1985:81), musten, mistiñten, misterten, misterniñten (TENİŞEV 1976:77), Sal. piserden (LİN 1985:53), pise(r)ten (TENİŞEV 1963:26).

e. İkinci şahıs: ETü. KökTü. sizintä 'sizde', Uyg. sizdin, siznidin, Hak. AH sizdin, Harezmi sizdin, Çağ. sizdin.

GDTürk: Özb.(yd) sizdän, Kar. sizdän (ŞERMETOV 1961:188), Kok. sizdän (NASİROV 1980:111), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. silärdin (ABDULLAYEV 1978:111); Uyg.(yd) sizdin, silärdin, Hot. sizdin (OSMANOV 1990:251), Kaş. sizdin (JARRİNG 1948:42); Krş. SUyg. selerden (CHEN 1985:81), silerten, silerniñten (TENİŞEV 1976:77), Sal. selardən (LİN 1985:53), selerten (TENİŞEV, 1963:26).

f. Üçüncü şahıs: ETü. KökTü. anta 'id', Uyg. antın, Hak. KB olardıñ, Harezmi KE olardıñ, Çağ. alardıñ.

GDTürk: Özb(yd) ulärdän, Kok. ulärdän, ulädän (NASİROV 1980:111), Kar. unnan (ŞERMETOV 1961:188), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. ulalardıñ (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) uniñdin; SUyg. golardıñ, olardıñ, alardıñ (CHEN 1985:81), golartan, golarniñtan, olardıñ, olarniñda (TENİŞEV 1976:77), Sal. ulardıñ (LİN 1985:53), vıla(r)tan (TENİŞEV 1963:26).

II.I.6 Belirtme Hali:

Çalışmaya konu olan Türkçelerde şahıs zamirlerinde belirtme hali eki - ni'dir. Özbek Türkçesinin Kokan ağızlarında, çokluk birinci ve ikinci şahıslarda belirtme hali, diğerlerinde olduğu gibi biri Eski Türkçeden beri gördüğümüz - ni (bizdi, sizdi) ve diğeri - i (bizi, sizi) olmak üzere ikili şekilde görülür. Uygur Türkçesinde teklük birinci ve ikinci şahıs zamirleri belirtme hali ekini aldığıında, zamirin ünlüsü "umlaut" olayından dolayı kapalı / e / ünlüsüne değişir ve Özbek Türkçesinde olduğu gibi meni, seni şeklinde söylenir.

Teklük

a. Birinci şahıs: OTü. *bāni 'beni', Krş. ETü. KökTü. bāni, māni, Uyg. māni, Hak. MK māni, KB māni, mini, Harezmi KE māni, Çağ. beni.

GDTürk: Özb(yd) meni, End. meni (İBRAHİMOV 1967:156), ÇO. māni (ABDULLAYEV 1978:86), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. māni (ABDULLAYEV 1978:85), Kar. māni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. māni (NASİROV 1980:110); Uyg. (yd) meni, Tur. meni (OSMANOV 1990:71), Lop. meni(OSMANOV, 1990:233), Kum. mını (OSMANOV, 1990:94); SUyg. mena (CHEN 1985:81), menı (TENİŞEV 1976:76), Sal. minđ (LİN 1985:53), mini (TENİŞEV 1963:25).

b. İkinci şahıs: OTü. *sāni 'seni', Krş. ETü. KökTü. sāni, sini 'id', Uyg. sini, seni, Hak. MK sāni, KB sini, Harezmi KE sāni, NF seni, sini, Çağ. sini.

GDTürk: Özb(yd) seni, End. seni (İBRAHİMOV 1967:256), Kar. sāni (ŞERMETOV 1961:178), Kok. sāni (NASİROV 1980:110); Uyg. (yd) seni, Lop. seni (OSMANOV 1990:233), Kaş. sāni (JARRİNG 1948:15), Hot. sini (JARRİNG 1948:269), Kel. sını (JARRİNG 1948:200), Kum. sını (JARRİNG 1948:88); Krş. SUyg. sena (CHEN 1985:81), seni (TENİŞEV 1976:76), Sal. sinđ (LİN 1985:53), sini (TENİŞEV 1963:25).

c. Üçüncü şahıs: OTü. *anı 'onu', Krş. ETü. KökTü. anı 'id', Uyg. anı, Hak. MK, KB anı, Harezmi KE anı, Çağ. anı.

GDTürk: Özb.(yd) uni, End. uni (İBRAHİMOV 1967:156), Kar. uni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. uni (NASİROV 1980:110), İkan, Karab.

Karam. Karn. Kız. Mank. unı (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) uni; Krş. SUyg. gona, ona, ana (CHEN 1985: 81), goni, anı, onı (TENİŞEV 1976: 76), Sal. ana (LİN, 1985: 53), anı (TENİŞEV 1963: 25).

Çokluk

d. Birinci şahıs: OTü. *bizni 'bizi', Krş. ET. KökTü. bizni 'id', Uyg. bizni, Hak. MK, KB bizni, Harezmi KE bizni, Çağ. bizni.

GDTürk: Özb(yd) bizni, Kar. bizni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. bizdi, bizi (NASİROV 1980:110), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. bizärni (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) bizni, Hot. bizni (OSMANOV, 1990:272), Kaş. bizni (JARRING 1948:15); Krş. SUyg. mðsdð (CHEN 1985:81), mıstı, mısterni (TENİŞEV, 1976:77), Sal. pisernð (LİN 1985:53), pisi(r)ni (TENİŞEV 1963:26).

e. İkinci şahıs: ET. KökTü. sizni 'id', Uyg. sizni, Hak. sizläрни, Harezmi KE sizni, Çağ. sizni.

GDTürk: Özb(yd) sizni, Kar. sizni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. sizdi, sizi (NASİROV 1980:110), İkan, Karab. Karam. Kız. Karn. Kız. Mank. silärni (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) sizni, silärni; Krş. SUyg. selernð (CHEN 1985:81), silerni (TENİŞEV 1976:77), Sal. selarna (LİN 1985:53), sili(r)ni (TENİŞEV 1963:26).

f. Üçüncü şahıs: ETü. KökTü. anı 'id', Uyg. anı, Hak. KB olarnı, Harezmi KE olarnı, Çağ. alarnı.

GDTürk: Özb(yd) ulärni, Kar. ularni (ŞERMETOV 1961:188), Kok. uläni, ulärdi (NASİROV 1980:110), İkan, Karab. Karam. Karn. Kız. Mank. ulalarnı (ABDULLAYEV 1978:85); Uyg.(yd) ularni; SUyg. golarnð, olarnð, alarnð (CHEN 1985:81), golarnı, alarnı (TENİŞEV 1976:77), Sal. ula(r)nð (LİN 1985:53), vıla(r)ni (TENİŞEV 1963:26).

II.2. Eşitlik

Eski Türkçe döneminde küçültme ve kuvvetlendirme fonksiyonunda kullanılan - ça / çä eki, tarihi Türkçelerde de - ça / - çä'dir. İncelenen Türkçelerden Özbek ve Uygur Türkçelerinde, ek, edebi dilde - çä'dir. Bu Türkçelerde ek, ilgi ekiyle genişletilmiş şahıs zamirleri üzerine gelir.

Tarihî Türkçelerde sistemli bir biçimde üçüncü şahısta örneklerini tesbit edebildiğimiz bu ekin, Çağatay Türkçesi metinlerinde seyrek olarak teklik birinci ve ikinci şahıs zamirleri üzerine de getirildiğini gösteren örnekler vardır: minçä / miniñçä, sinçä / siniñçä.

Teklik

a. Birinci Şahıs: GDTürk: Özb. (yd) menimçä, meniñçä; Uyg.(yd) meniñçä. (< *bäniñçä)

b. İkinci şahıs: GDTürk: Özb. (yd) seniñçä; Uyg. seniñçä. (< *säniñçä)

c. Üçüncü şahıs: OTü. * ança 'o kadar', Krş. ETü. KökTü. ança 'id', Uyg. ança, Hak. MK,KB ança, Harezmi KE ança, Çağ. ança.

GDTürk: Özb.(yd) uniñçä, Uyg.(yd) uniñçä.

Çokluk

d. Birinci şahıs: GDTürk: Özb. (yd) bizniñçä, Uyg. (yd) bizniñçä. (< *bizniñçä)

e. İkinci Şahıs: GDTürk: Özb. (yd) sizniñçä; Uyg. (yd) sizniñçä. (< sizniñçä)

f. Üçüncü şahıs: GDTürk: Özb.(yd) ulärniñçä, Uyg.(yd) ularniñçä.

II.3. Vasıta

Eski Türkçede vasıta hali için işlek bir şekilde - n kullanılmıştır. Karahanlı ve Harezmi sahası metinlerinde vasıta halinin ifadesi için - n yanında, birle ve bile edatlarından da yararlanılmıştır. Çağatay Türkçesi döneminde -n ile birlikte, bile, bilen, birle edatları ve seyrek olarak - la / - lä de görülür. Özbek ve Uygur Türkçelerinde şahıs zamirlerinin vasıta hali, bilän edatı ile kurulur. Bütün şahıslara eklenebilen bu edatın, üçüncü tekil şahısta bir ilgi ekinden sonra geldiği görülür: Özb. men b., sen b., uniñ b., siz b., ulär b.; Uyg. män b., sän b., uniñ b., biz b., siz b., ular b. Bu edat, Özbek ve Uygur Türkçelerinde zamirlerin yalın halinden başka, ilgi ekiyle genişletilmiş şahıs zamirlerinden sonra da gelebilmektedir: meniñ b., seniñ b., uniñ b., bizniñ b., sizniñ b., ularniñ b.

II.4. Aitlik

Tarihi Türk şivelerinde aitlik eki, incelik kalınlık uyumuna tabidir: - qı / - ki.

Araştırmaya konu olan Türkçelerden Özbek Türkçesinde aitlik eki - gi; Uygur Türkçesinde - qı'dır. Bu Türkçelerde şahıs zamirleri üzerine gelen ilgi eki - ki'dir. Bu ek, Salar Türkçesinde - gi'; Sarı Uygur Türkçesinde - gı, -qo'dur. Aitlik eki şahıs zamirlerine eklenirken eşitlik ekinde olduğu gibi bir ilgi hali eki üzerine gelmektedir. Özbek Türkçesinde, şahıs zamirlerinin aitlik ekiyle çekiminde ilgi ekinin - niñ değil, - ni olduğu görülmektedir. Bu - ni'nin bir ağız yan şekli olduğu Gabain tarafından belirtilmiştir.(1945: 35)

Aitlik eki alan zamirler, hal ekleriyle genişletilebilirler: Özb. menikidä, menikidän; Uyg. meniñkidä, meniñkidin, SUyg. gonđıgđdan "onunkinden"

Teklik

a. Birinci şahıs: OTü. *bäniñki 'benimki'.

GDTürk: Özb.(yd) meniki, Oğuz. mäniki (ABDULLAYEV 1961: 157) Uyg.(yd) meniñki ; Krş. SUyg. menañga (CHEN 1985:87), meniñgi, meniñqo (TENİŞEV 1976:80), Sal. minigi (LİN 1985:53), mi(nigi) (TENİŞEV 1963:27).

b. İkinci şahıs: OTü. *säniñki 'seninki'

GDTürk: Özb.(yd) seniki 'seninki', Uyg.(yd) seniñki 'id'; Krş. SUyg. Senañga(CHEN 1985:87), seniñgi, seniñqo (TENİŞEV 1976:80), Sal. sinigi (LİN 1985:53), si(nigi) (TENİŞEV 1963:27).

c. Üçüncü şahıs: GDTürk: Özb(yd) uniki 'onunki', Uyg.(yd) uniñki 'id'; Krş. SUyg. gımañga (CHEN 1985:87), goniñgi, goniñqo (TENİŞEV 1976:80), Sal. anigi (LİN 1985:53), a(nigi)(TENİŞEV 1963:27).

d. Birinci şahıs: OTü. *bizniñki 'bizimki'

GDTürk: Özb.(yd) bizniki 'bizimki', Uyg.(yd) bizniñki 'id'; Krş. SUyg. masdañga (CHEN 1985:87), mustıñgi, musternıñgi (TENİŞEV 1985:80), Sal. pisemigi (LİN 1985: 53), pisi(r)nigi (TENİŞEV 1963:27).

e. İkinci şahıs: OTü. *sizniñki' sizinki'

GDTürk: Özb.(yd) sizniki, Uyg.(yd) sizniñki, silärniñki; Krş. SUyg. selernañğa (CHEN 1985:87), silerniñğı (TENİŞEV 1976:80), Sal. sela(r)nigi (LİN 1985:53), seli[(r)nigi] (TENİŞEV 1963:27).

f. Üçüncü şahıs: OTü. *alarniñki 'onlarınkı'

GDTürk: Özb.(yd) ulärniki, Uyg.(yd) ularniñki; Krş. SUyg. golarnañğa (CHEN 1985:87), golarniñğı (TENİŞEV 1976:80), Sal. ula(r)nigi (LİN 1985:53).

II.5. Benzetme

İlk yazılı dil yadigarlarında benzetme fonksiyonunun teg edatıyla sağlandığı bilinmektedir. Karahanlı sahası eserlerinde teg (örn. anı teg), Harezmi sahasında deg (örn. seniñ deg) Çağatay Türkçesinde - dik(örn. min dik) şeklinde olan bu edat, Özbek, Uygur ve Sarı Uygur Türkçelerinde bu edat eklenerek - däk (-däy), - däk, - deg, - teg şeklini almıştır.

Eski Türkçe döneminde bu edat, belirtme ekiyle genişletilmiş zamirler üzerine gelirken, Karahanlı Türkçesi eserlerinde ilgi ekiyle genişletilmiş zamirler üzerine; Çağatay Türkçesi eserlerinde yalın halde ve ilgi hali ekiyle genişletilmiş zamirler üzerine gelmektedir (min dik, miniñ dik.) (HACIEMİNOĞLU 1992:36). Özbek ve Uygur Türkçelerinde teklik ve çokluk üçüncü şahısta benzetme eki, Karahanlı ve Çağatay Türkçesi eserlerinde olduğu gibi ilgi ekinden sonra gelmektedir.

Eşitlik ekinde olduğu gibi, bu eki de sistemli bir biçimde üçüncü şahısta tarihi Türk dili yadigarlarında tanımlayabiliyoruz.

Teklik**a. Birinci şahıs:** OTü. *bäni teg 'benim gibi', Krş. Çağ. min dik 'id'.

GDTürk: Özb.(yd) mändäy, meniñdäk; Uyg.(yd) mändäk, Hot. mändäy (OSMANOV 1990:273); Krş. SUyg. mendeg (CHEN 1985:83, TENİŞEV 1976:80).

b. İkinci şahıs: OTü. *säni teg 'senin gibi', Krş. Hak. KB sini teg, Çağ. sin dik.

GDTürk: Özb.(yd) sendäy; Uyg.(yd) sändäk, Hot. sändäy (OSMANOV 1990:273); Krş. SUyg. sendeg (CHEN 1985:83, TENİŞEV 1976:80).

c. **Üçüncü şahıs:** OTü. *antag (< *anı teg) 'öyle, onun gibi', Krş. ETü. KökTü. antag, antäg 'id', Uyg. antag, Hak. MK andag, KB anıñ tæg, Çağ. andağ, andaq.

GDTürk: Özb(yd) uniñdäy; Uyg.(yd) uniñdäk, Kaş. andag (JARRİNG 1948:129), Gum. andag (JARRİNG 1951(b):20); Krş. SUyg. gondag (CHEN 1985:83), gundag, kontag, andag (TENİŞEV 1976:80).

Çokluk

d. **Birinci şahıs:** OTü. *bizni teg 'bizim gibi'

GDTürk: Özb.(yd) bizdäy; Uyg.(yd) bizdäk; Krş. SUyg. misteg, mısterdeg (TENİŞEV 1976:80).

e. **İkinci şahıs:** OTü. *sizni teg 'sizin gibi'.

GDTürk: Özb.(yd) sizdäy; Uyg.(yd) sizdäk, silärdäk; Krş. SUyg. silerdeg (TENİŞEV 1976:80).

f. **Üçüncü şahıs:** OTü. *anı teg,

GDTürk: Özb.(yd) ularnıñdäy; Uyg.(yd) ularnıñdäk; Krş. SUyg. gulardag (TENİŞEV 1976:80).

II.6. Küçültme

Eski Türkçe döneminde kuvvetlendirme, küçültme fonksiyonu ve sevgi kelimeleri yapımında kullanılan ek, Köktürk döneminde - KİnyA / - KİnyÄ; Uygur döneminde - KİnA (n ağzı), - KİyA (y ağzı) şeklindedir.

Özbek ve Uygur Türkçesinde küçültme ekinin sadece ince sıradan - ginä şekli vardır. Özbek Türkçesinde şahıs zamirleri - ginä ekini aldığı anda küçültme değil, sınırlandırarak gösterme ifade eder. Mäclisdän senginä keçikdiñ "Toplantıdan sadece sen gecikdin". Uygurcada da durum aynıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAYEV, F., (Red.) (1980) Hazirgi Özbek Edebiy Tili, Taşkent.
- ABDULLAYEV, F., A., (1961) Özbek Tilinin Harezmi Şiveleri, Taşkent. (1978) Özbek Tilinin Oğuz Lehcesi, Taşkent.
- ARAT, R., R., (1979) Kutadgu Bilig III, İndeks, TKAE, İstanbul.
(1987) Makaleler Yayına haz. Osman Fikri Sertkaya), TKAE, Ankara.
- ATALAY, B., (1986) Divanü Lugat-it Türk IV, TDK Ankara.
- CAFEROĞLU, A., (1986) Türk Dili Tarihi, Ankara.
(1993) Eski Uygur Türk-çesi Sözlüğü, İstanbul.
- CHEN Z., Z., LEI, X., C., (1985), Xi-Bu-Yü-gu Yü (Ana Çizgileriyle Batı Sarı Uygurca), Pekin.
- CLAUSON, S., G., (1972) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- ECKMANN, J., (1988) Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul.
(1988) "Harezmi Türkçesi" Tarihi Türk Şiveleri, TKAE Ankara.
- ERCİLASUN, A., B., (1984) Kutadgu Bilig Grameri - Fiil-, Ankara.
- ERGIN, M., (1992) Türk Dil Bilgisi, İstanbul.
- GABAİN, A., V., (1945) Özbekische Grammatik, Leipzig.
(1988) Eski Türkçenin Grameri, TDK Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, N., (1992) Türk Dilinde Edatlar, İstanbul.
- İBRAHİMOV, S., (1957) " Özbek Tiliniñ Beşkent Rayon Şiveleri Yüzesiden Küzetişler", Özbek Dialektologiyasiden Materialler I, Taşkent, sf. 269-297.
(1967) Özbek Tiliniñ Endican Şivesi, Taşkent.
- JARRİNG, G., (1946) Materials to the Knowledge of Eastern Türki I, Lund.
(1948) Materials to the Knowledge of Eastern Türki II, Lund. (1951)(a) Materials to the Knowledge of Eastern Türki III, Lund.
(1951)(b) Materials to the Knowledge of Eastern Türki IV, Lund.
- LİN, L., Y., (1985) Sa-la-Yü(Ana Çizgileriyle Salarca), Pekin.
- NASİROV, Ş., (1980) Özbek Tiliniñ Kokan Şivesi, Taşkent.
- OSMANOV, M., (1990) Hazirki Zaman Uygur Tili Dialektleri, Ürümqi.

ŞERMETOV, A., (1961) "Özbek Tilnin Karşı Lehcesi, Özbek Dialektologiyasiden Materialler", Taşkent.

TEKİN, T., (1968) A Grammar of Orkhon Turkic, Bloomington.

(1988) Orhun Yazıtları, TDK, Ankara.

(1989) Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi, ERDEM, cilt 5, sayı, 13.

TENİŞEV, E., R., (1963) Salsarskiy Yazık, Moskova.

(1976) Stroy Sarıg-Yugurskogo Yazıkı, Moskova.

(1984) Uygurskiye Teksti, Moskova.

TÖMÜR, H., (1987) Hazırkı Zaman Uygur Tili Grammatikisi, Pekin.

YÜCE, N., (1988) Mukaddimetü'l - Edeb, Ankara.

KISALTMALAR

a. Eser Kısaltmaları		KökTü.	= Kök Türkçe
AH	= Atabetü'l - Hakayık	Kum.	= Kumul ağzı (Uygur)
KE	= Kısasü'l- Enbiya	Lop.	= Lopnor ağzı (Uygur)
KB	= Kutadgu Bilig	Moğ.	= Moğal ağzı (Uygur)
ME	= Mukaddimetü'l - Edeb	Mir.	= Mirişkar ağzı (Özbek)
MK	= Divanu Lugat'it- Türk.	OTü.	= Ortak Türkçe
b. Kurum adı		Özb.	= Özbek Türkçesi
TDK	= Türk Dil Kurumu.	Ser.	= Seray ağzı (Özbek)
TTK	= Türk Tarih Kurumu.	Suyg.	= Sarı Uygur Türkçesi
TKAE	= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.	Sal.	= Salar Türkçesi
c. Dil, lehçe ve ağız Kısaltmaları		Şor.	= Şor Türkçesi
At.	= Atuş ağzı (Uygur)	Taş.	= Taşkent ağzı (Özbek)
Çağ.	= Çağatay Türkçesi	Taşm..	= Taşmalık ağzı (Uygur)
ÇO.	= Çimkent oblasti Oğuz ağzı (Özbek)	Tur.	= Turpan ağzı (Uygur)
End.	= Endican ağzı (Özbek)	T Tü.	= Türkiye Türkçesi
ETü.	= Eski Türkçe	Trkm	= Türkmen Türkçesi
GD Türk	= Güney-doğu Türk lehçeleri	Uyg.	= Uygur Türkçesi
Gum.	= Guma ağzı (Uygur)	d. Diğer Kısaltmalar	
Hak.	= Hakaniye Türkçesi	Bkz.	= Bakınız
Hakas	= Hakas Türkçesi	Krş.	= Karşılaştırmaz
Harezmi	= Harezmi Türkçesi	sf.	= sayfa
Hot.	= Hoten ağzı (Uygur)	yd	= yazı dili
İkan	= İkan ağzı (Özbek)	Transkripsiyon işaretleri	
Karab.	= Karabulak ağzı (Özbek)	â	= Yuvarlak söyleyişe meyilli a sesi
Karam.	= Karamurt ağzı (Özbek)	ä	= Açık e sesi
Kar.	= Karşı ağzı (Özbek)	e	= Kapalı e sesi
Kaş.	= Kaşkar ağzı (Uygur)	r	= Art damak g sesi
Kel.	= Kelpin ağzı (Uygur)	x	= gırtlak h sesi
Kır.	= Kırk ağzı (Özbek)	q	= art damak k sesi
Kız.	= Kızıl Kışlak (Özbek)		
Kok.	= Kokan ağzı (Özbek)		